

УДК 82.091-92

Нахлік О.

АКСІОЛОГІЧНО-ЕТИЧНИЙ ВИМІР ЛІТЕРАТУРНИХ РЕПОРТАЖІВ «ТИ НАЧЕ КАМІНЬ ЇЛА» ТА «Я НАМАЛЮЮ ТОБІ СМЕРТЬ» ВОЙЦЕХА ТОХМАНА

Анотація. Уперше в українському літературознавстві проаналізовано літературні репортажі «Ти наче камінь їла» та «Я намалюю тобі смерть» Войцеха Тохмана, присвячені геноциду на Балканах та в Руанді в першій половині 1990-х рр. Розглянуто феномен репортерської творчості Войцеха Тохмана, осердям якої є аксіологічно-етична проблематика. Схарактеризовано особливості оприявлення у двох збірках драматичного досвіду свідків/жертв/катів, що живуть у пост-травматичній реальності та долають породжені нею моральні дилеми. Висвітлено трактування польським репортером своєї етичної місії/відповідальності за репортажі та їхній вплив на читача. Окрему увагу зосереджено на осмисленні особливостей динаміки рецепції двох збірок репортажів Тохмана в Україні, де екзистування суспільства впродовж останнього десятиліття позначене пошуком дієвих стратегій (про)життя реальності війни в умовах кардинального (пере)форматування індивідуальних і колективних ціннісних систем.

Ключові слова: літературний репортаж, репортер, війна, травматичний досвід, геноцид, читач.

Інформація про автора: Олеся Нахлік, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка».

Електронна адреса: o.nakhlik@gmail.com

Nakhlik O.

THE AXIOLOGICAL AND ETHICAL DIMENSION OF
WOJCIECH TOCHMAN'S LITERARY REPORTS «JAKBYŚ
KAMIEŃ JADŁA» AND «DZISIAJ NARYSUJEMY ŚMIERĆ»

Abstract. Reportage is a genre on the borderline between non-fiction and fiction. Because of their inherent hybridity, which undoubtedly has a significant impact on their form and content, they often cross these boundaries, especially in recent decades. In these times of rapid and easy access to information, the understanding of the reporter's work has also changed, and his role is now to relate the superficial, the everyday and the present to universal and human criteria. It is he who can and should organize man's knowledge of the world by placing it against the background of universal moral judgements or social sensibilities. Awareness of the truth, of the reality of the events described, must speak deeply to the reader. Such principles of touching upon humanity's innate empathy, shocking and forcing after reading the texts to answer the important ontological questions posed by the reporter, are characteristic of reporter's prose by Wojciech Tochman. This article focuses on two collections of reportages, «Jakbyś kamień jadła» ("Like eating a stone. Surviving the Past in Bosnia") and «Dzisiaj narysujemy śmierć» («We are Going to Draw Death»), which are linked by the exposure of the face of evil through the extraction of drastic experiences from the memories of witnesses, victims and killers. Through their testimonies, the Polish reporter reveals the macabre mechanics of genocide, while at the same time attempting to find answers as to how survivors can rebuild a destroyed world by soothing their psychological wounds. Tochman is constantly aware that his primary task is to present the facts, even if this involves revealing the shocking truth. The transformation of the notion of trust and the notion of social ties are vividly revealed in the texts. A separate point of reference in the thesis is the Ukrainian reception of the two collections of reportages, as the dynamics of their reception is a clear indicator of how interdependent are the reflections on the reading of the pain and suffering of those who survived the ethnic massacres in the Balkans or the Rwandan genocide massacre, the passivity towards the presented facts versus the absence of a similar experience.

Keywords: literary report, reporter, war, traumatic experience, genocide, reader.

Information about author: Olesya Nakhlik, Doctor of Philology, Institute of Computer Science and Information Technology, Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University.

E-mail: o.nakhlik@gmail.com

Nachlik O.

AKSJOLOGICZNY I ETYCZNY WYMIAR REPORTAŻY LITERACKICH «JAKBYŚ KAMIEŃ JADŁA» I «DZISIAJ NARYSUJEMY ŚMIERĆ» WOJCIECHA TOCHMANA

Abstrakt. Reportaże są gatunkiem z pogranicza literatury faktu i beletrystyki. Z powodu założonej w zwojej istocie hybrydowości, mającej niewątpliwie znaczący wpływ na ich formę oraz treść, one często te granice przekraczają, szczególnie w ciągu ostatnich dziesięcioleci. W obecnych czasach szybkiej i łatwej możliwości dostępu do informacji zmieniło się też pojmowanie pracy reportera, którego rolą jest dziś odniesienie tego, co powierzchowne, codzienne i teraźniejsze do kryteriów uniwersalnych i ogólnoludzkich. Właśnie on może i powinien porządkować wiedzę człowieka o świecie poprzez postawienie jej wobec tła uniwersalnych ocen moralnych czy wrażliwości społecznej. Świadomość prawdy, realności opisywanych wydarzeń musi głęboko przemawiać do czytelnika. Takie zasady dotykania do naturanej dla ludzkości empatii, szokowania i zmuszania po lekturze tekstów do odpowiedzi na stawiane poprzez reportera ważne ontologiczne pytania, charakterystyczne są dla reporterskiej prozy Wojciecha Tochmana. W niniejszym artykule uwagę badawczą skoncentrowano na dwóch zbiorach reportaży «Jakbyś kamień jadła» oraz «Dzisiaj narysujemy śmierć», których łączy obnażanie oblicza zła za pośrednictwem wylaniania z pamięci świadków, ofiar oraz zabójcy przeżytych drastycznych doświadczeń. Poprzez ich świadectwa polski reporter ujawnia makabryczną mechanikę ludobójstwa, a jednocześnie próbuje doszukać się odpowiedzi, w jaki sposób ocaleni mogą odbudować zniszczony świat, kojąc swoje psychiczne rany. Tochman jest nieustannie świadomy tego, że podstawowym jego zadaniem jest przedstawienie faktów, jeśli nawet wiąże się to z odsłanianiem szokującej prawdy. W tekstach dobitnie ukazują się transformację pojęcia zaufania i pojęcia więzi socjalnych. Osobny punkt odniesienia stanowi w rozprawie ukraiński odbiór dwóch zbiorów reportaży, ponieważ dynamika ich recepcji jest wyraźnym wskaźnikiem jak wzajemnie zależą refleksje nad odczytaniem bólu i cierpienia

tych, którzy przetrwali rzezie etniczne na Balkanach czy przeżyli masakrę ludobójstwa w Rwandzie, bierność wobec prezentowanych faktów a nieobecność podobnego doświadczenia.

Słowa kluczowe: *reportaż literacki, reporter, wojna, doświadczenie traumatyczne, ludobójstwo, czytelnik.*

Nota o autorze: *Olesia Nachlik, doktor filologii, Instytut Nauk Komputerowych i Technologii Informacyjnych, Katedra Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Narodowy „Politechnika Lwowska”.*

E-mail: *o.nakhlik@gmail.com*

Постановка проблеми та її значення. Найважливіші тези промови з нагоди присвоєння їй звання почесного доктора Вроцлавського університету (1 червня 2022 р.) польська нобелівська лауреатка Ольга Токарчук присвятила «жорстоко атакованим московським режимом» українцям, зізнаючись: «Я хапаюся за чужі слова, щоб зрозуміти це ірраціональне виверження смерті в окупованій Росією Україні. Я капітулюю як письменниця. Я не можу назвати це, оскільки не можу зрозуміти» [4]. Були це не лише слова підтримки для народу, який вже кілька місяців потерпав від повномасштабного вторгнення сусідньої країни і чинив опір імперським намірам тотального знищення своєї держави. Письменниця, безсумнівно, мала на меті також нагадати світові про аксіологічний вимір культури та підкреслити важливість усвідомлення інтелектуалами своєї відповідальності за конструювання сучасного світу. Подібно переконував ще 2007 р. в одному зі своїх інтерв'ю польський репортер Войцех Тохман: «Сьогодні треба називати речі своїми іменами і не бавитися в делікатні опи си світу. Я використовую насиченіші барви, товстіші, сміливіші лінії, гучніші звуки, бо потік інформації про людські страждання настільки великий, що ці страждання знецінюються. Ми бачимо кров по телевізору і нам байдуже. Ми п'ємо чай, обідаємо. Тому я хочу писати так, щоб читач втратив апетит. Щоб йому було боляче, щоб він відчув страх, мороз чи сморід. Щоб він забруднився, виблював чи заплакав від безсилля. Я хотів би, щоб читач хоча б

на мить вліз у шкіру головного героя. Щоб він здригнувся і подумав: це могло б статися також зі мною» [5].

Жанр літературного репортажу по-іншому, аніж художня література, «занурений в етичний та аксіологічний аспекти» [6, с. 143]. Впливає це не лише зі специфіки репортерської роботи, що передбачає постійний контакт з іншою людиною. Однією з найскладніших філософських дилем у спробі розповіді про реальність є пошук відповіді на питання – що таке правда? «Між мною та читачем існує неписана домовленість: я пишу про те, що відбувалося насправді, а він мені вірить» – переконувала в одній з розмов відома польська репортерка Ганна Кралль. У такому трактуванні правди у літературному репортажі, вона стає, за словами Моніки Вишньовської «правдою світу і правдою свідка водночас», коли авторові вдається зберегти етичну відповідальність не лише стосовно читача, котрий очікує на правдиву розповідь про світ, але також і стосовно героя своїх репортажів. Правда як категорія реальності «засвідчується біографією героїв, а правда свідка, і слід це окремо підкреслити, – приватним, одиничним, суб'єктивним, фрагментарним і завдяки тому, що особистим, нікому не нав'язаним наративом» [6, с. 145]. Ще одним критерієм, за яким вибудовується довіра читача до *stricte*-зіндивідуалізованого опису світу у тексті-репортажі є чітко окреслена його автором система цінностей, адже «роблячи героєм свого тексту людину і її світ, він завжди вводить читача в конкретну аксіологічну систему» [6, с. 145]. Звідси впливає важливість усвідомлення репортером свого найголовнішого обов'язку – «надати голос» героям своїх оповідей, написати так, щоб він був почутий, адже йдеться не про суто фактографічну фіксацію, інформаційний трансфер: «Репортер збирає факти, зберігає кольори, враження, смаки, запахи, але передовсім емоції: людський страх, неспокій, жаль, лють, огиду. І людські сумніви» [19]. Польськими літературними репортажами, які чи не найвиразніше з-посеред інших того ж жанру, увиразнюють екзистенційну проблематику є власне тексти В. Тохмана. Один з найвідоміших репортерів покоління 50-60-х рр., уже

в перших своїх текстах про польську реальність після падіння комунізму «Сходи не палять» (*Schodów się nie pali*, 2000), він став тим, у кого за словами польської дослідниці Катажини Фрукач «етична проблематика – і якщо йдеться про зміст, і про позицію авторського суб'єкта – відіграє першочергову роль» [2, с. 69].

Мета статті. Проаналізувати аксіологічно-етичну проблематику двох збірок літературних репортажів В. Тохмана, уявлену через фіксацію свідчень людей різних національностей і релігійно-культурних систем, які об'єднані (пере)проживанням травматичних досвідів кривавих етнічних конфліктів. Виокремити й дослідити домінанти осмислення та психо-емоційного сприйняття текстів польського репортера в сучасній українській культурі.

Аналіз публікацій та досліджень. Українську рецепцію репортажів В. Тохмана доцільно поділити на два відмінні етапи. Для першого, який розпочався ще 2009 р. появою у київському видавництві «Наш час» перекладу «Ти наче камінь їла» (*Jakbyś kamień jadła*, 2002) характерна цілковита рецептивна пасивність. Поза перекладацькими зусиллями Андрія Бондаря та статтею Юрія Андруховича, яка з'явилася у газеті «Дзеркало тижня» кількома роками раніше – у січні 2004 р., збірка репортажів про криваві події війни на Балканах, у Боснії та Герцеговині впродовж 1992-1995 рр. була лиш інертно присутня в українському культурному просторі. Адже, попри поступово розкуплений наклад у 1000 примірників, про неї не з'явилося ані відгуків критиків, ані ґрунтовних літературознавчих розвідок. Моторошна історія про процес ідентифікації останків вбитих боснійських мусульман, розпочатий групою вчених ООН, залишилася абсолютно непоміченою в тогочасному українському культурному просторі. За словами Ю. Андруховича, «(...) в нас ніхто й ніколи не написав правди про Боснію. В нас цю правду було переважно замовчано. Звісно, з традиційно української точки зору Боснія просто дуже далеко – навіщо про неї говорити?» [9]. Варто одразу додати, що тоді ж не знайшла свого видавця вже перекладена А. Бондарем ще одна книжка репортажів Тохмана «Сьогодні ми намалюємо смерть» (*Dzisiaj narysujemy*

śmierć, 2010). Як переконував перекладач, головним аргументом відмови від видання текстів-свідчень про одну з найкривавіших сторінок новітньої історії Руанди – геноцид, під час якого за сто днів було вбито майже мільйон людей, був такий же: «Для наших видавців, починаючи з 2011 р., відколи вона (репортажна збірка *Dzisiaj narysujemy śmierć* – О. Н.) вийшла в Польщі, все, що відбувалося тоді в Руанді 1994 р., було чимось настільки інопланетним, що наближалось до чистої абстракції» [11]. Щоправда, причини видавничої пасивності доцільно шукати не лише у тематиці вказаних текстів. Середина 2000-х років була часом, коли пізнання українцями сусідньої літератури завдяки жанру літературного репортажу лише розпочиналося – окрім Тохмана, єдиним тоді опублікованим українською мовою був «Похорон різун» Павла Смоленського (2006 р.) у перекладі того-таки А. Бондаря, а національний дискурс репортажної літератури щойно поступово формувався як і, зрештою, читацьке зацікавлення цим жанром нефікційної літератури.

Виклад основного матеріалу. Після російської агресії на сході України та у Криму у 2013 р. українці зіткнулися з соціальним та культурним викликом, новим складним антропологічним досвідом – війна з колишнім колонізатором, метрополією, центром імперії. Без сумніву, національна література (насамперед документальна) відреагувала на нагальну потребу вербалізації сприйняття російсько-української війни різножанровими текстами, які ословлювали нову реальність з перспективи свідка та/або учасника бойових дій. Водночас активно з'являлися репортажі польських репортерів про трансформації українського суспільства після Революції Гідності, як, до прикладу, К. Квятковської-Москалевич «Вбити дракона. Українські революції», чи П. Пенъонжка про складну реальність війни: «Привітання з Новоросії», «Війна, яка нас змінила». Одначе, 2016 р. у розлогій статті про важливість «присутності» польської літератури в українському культурному просторі як способу пізнання себе та інших, відомий український перекладач та літературознавець Остап Сливинський згадував

власне «Ти наче камінь їла» Тохмана як книжку, яка неодмінно повинна повернутися з забуття, адже, розповідаючи історії «про «жнива смерті» в покаліченій війною Боснії, про неповні родини й примари вбитих, що приходять до живих, вона є ніби влучно за-пущеними камінцями, що цілять у нашу зашкарублу від воєнних повідомлень та нескінченної фронтової статистики чуттєвість і дозволяють пережити людський вимір війни» [15]. Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 р. таки актуалізувало проблематику репортажів Тохмана, відтак розпочався новий етап їхнього функціонування в українській культурі. «Ти наче камінь їла» було перевидано у львівському видавництві «Човен» і номіновано на найкращу книгу року.

У своїх спогадах про антропологічний досвід перекладу цих репортажів як про найскладніший у житті, бо навряд чи ще «колись доведеться зіткнутися з густішим мороком і глибшою печаллю», А. Бондар наголошував на їхній підкреслено простій формі: «Тохман нічого не ускладнює. Навіть на рівні синтаксичних конструкцій ця книжка нарочито проста. З неї визирає найважче з усіх питань: заради чого все це було? Заради чого люди почали вбивати сусідів з таким шалом і жорстокістю? Чому нібито нормальні люди вмить ока перетворюються на бездушних монстрів?» [10]. Яка форма є найбільш відповідною для мови-сповіді, щоб були почуті голоси очевидців кривавих подій, людей, які вже фізично пережили конфлікт, але духовно загинули або досі перебувають в ньому? Польський репортер не лише намагається окреслити межі етичної відповідальності за публічне використання почутих і зафіксованих зізнань, але й часто розмірковує над критеріями вибору запитань, що мають бути поставлені співрозмовникам, адже «Словами можна завдати великої шкоди, репортер повинен про це пам'ятати – і коли він говорить, і коли він пише. Питання, яке заходить занадто далеко, може нашкодити. Відкрити загоєну рану. У людині можуть прокинутися трагічні спогади, травми, переживання, які так чи інакше вже дримали, були закриті, в певний спосіб систематизовані» [8]. Ю. Андрухович у своєму

тексті-рефлексіях над книжкою Тохмана, влучно доповнює думку українського перекладача, зауважуючи, що якраз завдяки цій короткій, лаконічній, концентрованій формі текстів, це «Документалістика, що наче сама собою, без авторових зусиль, переходить у метафорику, а та в метафізику» [9]. У своїх літературознавчих працях польська дослідниця М. Вішньовська пропонує проводити паралелі поміж способом письма В. Тохмана і Г. Кралль, позаяк їхні тексти об'єднують герої, що змагаються з травмами минулого. Тож для обох цих репортерів характерна «поетика стишеного голосу» („poetyka wyciszenia”), коли опис подій та прожитого досвіду позбавлений зайвих декорацій, ошадливий у словах з відсутніми формальними виразниками емоцій – пунктуаційними знаками запитання чи знаками оклику. У Тохмана «слова ніби «вимовляються крізь стиснуте горло», а трагічний сенс подій, місце на реальність «яку неможливо описати» народжується поміж словами» [6, с. 147]. Водночас мовний мінімалізм, максимальне відсторонення голосу оповідача, варто пов'язувати також з екзистенційним страхом репортера через усвідомлення, що жорстокість війни перейшла не тільки межу уяви, але і можливості знайти відповідний спосіб її ослвлення. Тому пізнання самої реальності у репортажах відбувається в уламках, фрагментах подій, що виринають зі спогадів їхніх свідків, які є, як переконує М. Вішньовська, «метонімічними героями. Своїм досвідом вони засвідчують масштабність трагедії всього балканського населення» [7, с. 328]. Хтось із його співрозмовників – злочинці, які намагаються знайти примирення зі своєю совістю або переконують у своїх монологах-виправданнях, що неможливо уникнути злочинів, якщо береш участь у бойових діях. Хтось – жертва, якій доводиться не лише вчитися жити з власним боєм, а й з ненавистю до ворога. Польський репортер вивчає не світ-у-війні, а світ-після-війни, в якому залишаються ті, хто вижив і намагається (від)будувати свою зруйновану кривавими жорнами історії особистість. У своїх спогадах-спостереженнях про присутність разом з боснійськими матерями над братськими могилами, в яких вони шукали кістки

своїх убитих синів, Тохман міркує над доцільністю (не)гамування і мірою виявлення власних емоцій, адже репортер не може бути більше зворушеним, ніж його співрозмовник. Там, пояснює автор «Ти наче камінь їла», слід було гамувати надмірно емоційні реакції, бо це було «їхнє горе. Тих матерів. Вони там стояли і мали кам'яні обличчя. То була їхня трагедія» [19]. На певну «зауважованість» страждань і передачу їх через поведінку і слова родичів жертв, через «(...) якусь підкреслену діловитість, з якою головна героїня шукала рештки загиблих» [18], вказує А. Бондар, додаючи, що вочевидь цей прийом дає книжці Тохмана потенціал бути значно переконливішою, аніж безпосередні описи трагедії.

«З'явилося тисячі бюлетенів, репортажів, книжок, картин, альбомів, документальних і художніх фільмів про війну в Боснії. Але коли війна закінчилася (або, як дехто вважає, її було на якийсь час припинено), репортери зібрали камери й мерщій подалися на інші війни» [17, с. 8] – у цій цитаті сконцентровано ще одне етичне питання – відповідальності репортера за момент обраної для опису реальності і іронічне нагадування Тохмана про необхідність позбутися ілюзій, що репортери рятують світ.

Восени 2023 р. у тому-таки львівському видавництві «Човен» вийшли друком репортажі «Сьогодні ми намалюємо смерть» про руандійський геноцид, в якому «наче у краплі води, показано первісно-примітивну, ірраціональну механіку ненависті одних проти інших» [11]. Під час їхньої презентації на Bookforum-2023 Тохман наголошував: «У моїх книжках говорять люди. Це було головне завдання, коли я їхав у Руанду, щоб зібрати історії. Я мав почути кожного й кожну (...)» [16], тож великий історичний наратив у репортажах фрагментується на долі окремих людей, а зло як онтологічна категорія оприявнюється в їхніх розповідях про пережите.

Зовсім нещодавно у жовтневому Києві відбулася ще одна розмова з Тохманом про «наслідки геноциду хуту над тутсі, про те, як виникає ненависть і про те, як вона нікуди не дівається, про те, як швидко людина, з якою п'єш пиво в місцевому барі, перетворюється на таргана і підлягає знищенню, про те, наскільки

безвідповідальними і безхребетними бувають люди Заходу перед лицем первісного зла. Діалог із Войцехом Тохманом вестиметься у країні, де відбуваються спроби нового геноциду – вже росіян над українцями» – зазначено в анонсі до події [12]. Безумовно, обидві книжки Тохмана як один зі способів боротьби з колективними історичними наративами в яких втрачається значимість окремої людини, її ціннісних виборів та долі, ще повинні стати об'єктом докладного вивчення українських літературних критиків та дослідників-гуманітаріїв. Однак у вже існуючих текстах-реакціях звертає увагу повсякчасне апелювання авторів до драматичного досвіду українського суспільства після широкомасштабного вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 р. Варто погодитися з тезою А. Бондаря, що головним героєм репортажів Тохмана є не люди, а «людська скорбота», тож у (по)воєнному усвідомленні українцями екзистенційного виміру цієї війни як війни за існування самої української ідентичності, коли слід буде «вміти відпустити травму, знайти способи нефальшивого осмислення того, що відбувається зараз» власне ці тексти можуть стати важливою «методологією для роботи над собою» [13].

В одному з українських періодичних видань розповідь про презентацію «Ти наче камінь їла» під назвою «З катами не може бути спільного майбутнього» була проілюстрована розміщеними поруч фотографіями обкладинки перевиданої книги польського репортера (меморіалу і кладовища жертв геноциду 1995 р. в Сребрениці-Поточарах) та могил зі звільненого від російської окупації лісу поблизу Ізюма, де під час ексгумації тіл для встановлення причин смерті всіх загиблих, деякі з яких мали сліди катувань, було знайдено та ідентифіковано також тіло відомого українського літератора Володимира Вакуленка. Перевидана на сторінці інтернет-газети «Збруч» («Zbruč») стаття «Присмак каменю» Ю. Андруховича супроводжувалася короткою анотацією: «Бучанська масакра нестерпно актуалізувала цей текст Юрія Андруховича, написаний майже двадцять років тому, в далекому і, здавалось, безнадійному 2003 році» [9].

Російською мовою збірка репортажів Тохмана вийшла друком в журналі «Иностранная литература» (№ 10) набагато раніше за український переклад – у 2004 р. У передмові російський історик Сергій Романенко пояснював причини конфлікту і геноциду прагненням сербів, хорватів і босняків, при всіх відмінностях їхніми національними рухами, створити власну моноетнічну державу на якомога більшій території, яку вони проголошували своєю: «Однак через низку причин це не вдалося. Тож був застосований метод «етнічних чисток», які реалізувалися по-різному – іноді населення певної національності просто тікало перед наступом військ супротивника, іноді «переможці» виселяли цивільне населення, іноді його знищували. При цьому «національна ідея» найчастіше слугувала лиш прикриттям або виправданням злочинних дій і поведінки, зумовлених стадним інстинктом, неминучим наслідком яких у звичайному, мирному житті є судове покарання» [14, с. 145-146].

Сьогодні майже ідентичні звинувачення, висунуті 20 років тому російським істориком, звучать на адресу російського народу, солдати якого скоюють злочини на території суверенної української держави. Питання спільної відповідальності та меж моральної автономії є надзвичайно складним. Часто обговорюване серед українських інтелектуалів, воно викликає палкі дискусії, в тому числі щодо (не)можливості діалогу з російськими інтелектуалами, допоки не відбудеться покаяння всього російського суспільства.

Відомий польський філософ Лешек Колаковський багато років розмірковував над тим, чим є моральна відповідальність, і ствердив: «Можливо, найважливіше питання стосується національної співвідповідальності. (...) Чи можемо ми вимагати, щоб люди, які жодним чином не брали особистої участі в ганебних вчинках, відчували провину чи сором? Чи можемо ми вимагати, щоб німці, які народилися після війни або незадовго до війни, а отже, яким зараз за 60, відчували відповідальність за злочини Гітлера? (...) Ми не несемо особистої відповідальності за наших предків, але якщо ми віримо, що нація є духовним і моральним цілим, що вона зберігає свою ідентичність у часі, навіть якщо цілі покоління вимирають, а

на їхнє місце приходять інші, то, напевно, варто вірити, що поряд з індивідуальною відповідальністю існує також колективна відповідальність, тобто нації як безперервного цілого» [3, с. 35-36].

Висновки та перспективи дослідження. Уся репортерська проза Войцеха Тохмана глибоко занурена в проблематику людської екзистенції «на межі» у зруйнованій від тріумфу смерті реальності. Тож, основною метою репортера через символічну роль «проводиря світом добра і зла» стає «формування спільноти небайдужих людей» [1, с. 32], здатних протистояти сучасним небезпечним тенденціям етично-аксіологічного нігілізму. Українська рецепція текстів В. Тохмана щойно починає формуватися і обмежена розглядом лише двох текстів, що вийшли нещодавно в українському перекладі. В опублікованих, передовсім на інтернет-ресурсах, наразі ще нечисленних текстах-реакціях у слухних спостереженнях, узагальненнях та висновках схарактеризовано основоположні ідейно-сміслові конструкти репортерського письма автора «Ти наче камінь їла» та «Сьогодні ми намалюємо смерть». Оприявнену у репортажних збірках проблематику часто осмислено в контексті особистого та суспільного досвіду життя українців в реаліях війни як «спільноти колективних травматиків» (А. Бондар) та пошуках механізмів подолання наслідків руйнації звичного життя. Більш як п'ятнадцятиліття тому і польський репортер, і український перекладач виявили інтелектуальну прозорливість та духовну вразливість на тематику, що, як підтверджують події останніх років, не має територіальних кордонів, культурних чи національних обмежень, а слугує для глибшого збагнення феномену людини.

Сучасний демократичний світ перебуває лише на початку шляху усвідомлення причин і наслідків російської агресії проти України, яка стала одним з найбільших викликів для Європи з часів Другої світової війни. І сьогодні особливо важливо, щоб усі, хто формують колективну думку, навіть ті, хто чесно зізнається у браку слів для опису жорстоких подій останніх двох років, попри все – не замовкли, бо у такому світі голос ката звучатиме набагато голосніше, аніж голос жертви.

ЛІТЕРАТУРА

1. Darska B. Maski zła. (Nie)etyczność postaw i zachowań jako temat współczesnego reportażu polskiego / Bernardetta Darska. – Olsztyn: Wydawnictwo Instytutu Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej UWM, 2016. – 232 s.

2. Frukacz K. Polski reportaż książkowy – przemiany i adaptacje. Rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem dr. hab. prof. UŚ Romualda Cudaka / Katarzyna Frukacz. – Katowice, 2017. – 236 s. (на правах рукопису)

3. Kołakowski L. Mini wykłady o maxi sprawach / Leszek Kołakowski. – Kraków: Znak. – 2003. – 312 s.

4. Olga Tokarczuk doktorem Honoris Causa Uniwersytetu Wrocławskiego. Oto jej przemówienie // Puls Wrocławia. – 1.06.2022 – електронний ресурс: <https://puls.wroclawia.pl/olga-tokarczuk-doktorem-honoris-causa-universytetu-wroclawskiego-oto-jej-przemowienie/2613/>

5. Tochman W. Moje zawstyżenie // A. Wójcicka. Reporterzy bez fikcji. Rozmowy z polskimi reporterami / Wojciech Tochman. – Wołowiec: Wydawnictwo Czarne. – 2011. – електронний ресурс: <https://www.empik.com/pasje/moje-zawstyzenie-wywiad-z-wojciechem-tochmanem,6961,a>

6. Wiszniowska M. Człowiek wobec świata – człowiek wobec losu. O filozoficznych aspektach reportażu Wojciecha Tochmana / Monika Wiszniowska // Sensus Historiae. – Vol. 31. – 2018 – s. 143-156.

7. Wiszniowska M. Historia we współczesnym reportażu na przykładzie Wojciecha Jagielskiego «Modlitwy o deszcz» i Wojciecha Tochmana «Jakbyś kamień jadła» / Monika Wiszniowska // Opowiedzieć historię: prace dedykowane profesorowi Stefanowi Zabierowskiemu / Pod red. B. Gontarz, M. Krakowiak. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. – 2009. – S. 317-330

8. Zdziwienie i podziw. Z Wojciechem Tochmanem rozmawia Maja Jaszewska / Wojciech Tochman // Tygodnik Powszechny. – 2005. – nr 11

9. Андрухович Ю. Присмак каменю / Юрій Андрухович // Збруч. – 06.04.2022. – електронний ресурс: <https://zbruc.eu/node/111420>

10. Бондар А. Зненавиджені / Андрій Бондар // Збруч. – 24.01.2022. – електронний ресурс: <https://zbruc.eu/node/110102>

11. Бондар А. На конкурсі геноцидів росіяни посіли би третє місце – після Камбоджі та Руанди / Андрій Бондар // Історична правда. – 13.07.2023. – електронний ресурс: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/07/13/162900/>

12. Геноцид у Руанді: як сусід стає тарганом. Розмова Андрія Бондаря з Войцехом Тохманом / Войцех Тохман // PEN

Ukraine – 10.10.2023. – електронний ресурс: <https://pen.org.ua/henocyd-u-ruandi-yak-susid-staye-tarhanom>

13. Посібник, як пережити скорботу: у Луцьку говорили про книгу Войцеха Тохмана // Культура. Район. – 21.12.2022. – електронний ресурс: <https://kultura.rayon.in.ua/news/561009-posibnik-yak-perezhiti-skorbotu-u-lutsku-govorili-pro-knigu-voytsekha-tokhmana>

14. Романенко С. Вступление к: Тохман В. Ты будто камни грызла / Сергей Романенко / Пер. с польс. яз. И. Адельгейм // Иностранная литература. – 2004. – № 10. – С. 144–148

15. Сливинський О. Польський варіант свободи, або Інший погляд на нас самих / Остап Сливинський // Українська правда. – 5.07.2016. – електронний ресурс: <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/07/5/214555/>

16. Тохман В. Ніхто не зобов'язаний пробачати / Войцех Тохман // BookForum. – 5.10.2023. – електронний ресурс: <https://bookforum.ua/events/767>

17. Тохман В. Ти наче камінь їла / Войцех Тохман / Пер. з пол. А. Бондар. – Львів: Човен. – 120 с.

18. Філософії перекладу. З Андрієм Бондарем розмовляла Юстина Добуш / Андрій Бондар // Збруч. – 30.11.2017. – <https://zbruc.eu/node/73741>

19. Щигел М., Тохман В. Репортаж – розповідь про те, що відбулося насправді / пер. з пол. Т. Назарук / Маріуш Щигел, Войцех Тохман // Детектор медіа. – 27.11. 2011. – електронний ресурс: <https://ms.detector.media/maister-klas/post/8349/2011-12-27-reportazh-rozpovid-pro-teshcho-vidbulosya-naspravdi/>

REFERENCES

1. Darska B. Maski zła. (Nie)etyczność postaw i zachowań jako temat współczesnego reportażu polskiego / Bernardetta Darska. – Olsztyn: Wydawnictwo Instytutu Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej UWM, 2016. – 232 s.

2. Frukacz K. Polski reportaż książkowy – przemiany i adaptacje. Rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem dr. hab. prof. UŚ Romualda Cudaka / Katarzyna Frukacz. – Katowice, 2017. – 236 s. (на правах рукопису)

3. Kołakowski L. Mini wykłady o maxi sprawach / Leszek Kołakowski. – Kraków: Znak. – 2003. – 312 s.

4. Olga Tokarczuk doktorem Honoris Causa Uniwersytetu Wrocławskiego. Oto jej przemówienie // Puls Wrocławia. – 1.06.2022 – електронний ресурс:

<https://pulswwroclawia.pl/olga-tokarczuk-doktorem-honoris-causa-universytetu-wroclawskiego-oto-jej-przemowienie/2613/>

5. Tochman W. *Moje zawstydzienie* // A. Wójcicka. *Reporterzy bez fikcji. Rozmowy z polskimi reporterami* / Wojciech Tochman. – Wołowiec: Wydawnictwo Czarne. – 2011. – електронний ресурс: <https://www.empik.com/pasje/moje-zawstydzienie-wywiad-z-wojciechem-tochmanem,6961,a>

6. Wiszniowska M. *Człowiek wobec świata – człowiek wobec losu. O filozoficznych aspektach reportaży Wojciecha Tochmana* / Monika Wiszniowska // *Sensus Historiae*. – Vol. 31. – 2018 – s. 143-156.

7. Wiszniowska M. *Historia we współczesnym reportażu na przykładzie Wojciecha Jagielskiego «Modlitwy o deszcz» i Wojciecha Tochmana «Jakbyś kamień jadła»* / Monika Wiszniowska // *Opowiedzieć historię: prace dedykowane profesorowi Stefanowi Zabierowskiemu* / Pod red. B. Gontarz, M. Krakowiak. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. – 2009. – S. 317-330

8. *Zdziwienie i podziw. Z Wojciechem Tochmanem rozmawia Maja Jaszewska* / Wojciech Tochman // *Tygodnik Powszechny*. – 2005. – nr 11

9. Andrukhovych Y. *The taste of stone [Prysmak kameniu]* / Yuriy Andrukhovych // *Zbruch*. 06.04.2022: <https://zbruc.eu/node/111420>.

10. Bondar A. *The Hated [Znenavydzheni]* / Andriy Bondar // *Zbruch*. 24.01.2022: <https://zbruc.eu/node/110102>.

11. Bondar A. *At the genocide competition, Russians would take third place – after Cambodia and Rwanda [Na konkursi henotsydiv rosiiany posily by tretie mistse – pislia Kambodzhi ta Ruandy]* / Andriy Bondar // *Historical Truth*. – 13.07.2023: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/07/13/162900/>

12. *The Rwandan Genocide: How a Neighbour Becomes a Cockroach. Andriy Bondar's conversation with Wojciech Tochman [Henotsyd u Ruandi: yak susid staie tarhanom. Rozmova Andriia Bondaria z Voitsekhom Tokhmanom]* / Wojciech Tochman // *PEN Ukraine* – 10.10.2023: <https://pen.org.ua/henocyd-u-ruandi-yak-susid-staye-tarhanom>.

13. *A Guide to Surviving Grief: In Lutsk, the Book of Wojciech Tochman was Discussed [Posibnyk, yak perezhyty skorbotu: u Lutsku hovoryly pro knyhu Voitsekha Tokhmana]* // *Kultura. Rayon*. – 21.12.2022. – electronic resource: <https://kultura.rayon.in.ua/news/561009-posibnik-yak-perezhiti-skorbotu-u-lutsku-govorili-pro-knigu-voitsekha-tokhmana>.

14. Romanenko S. *Introduction to: Wojciech Tochman. You were like gnawing stones [Vstupleniie k: Tokhman V. Ty budto kamni gryzla]* / Serhiy Romanenko / *Trans. I. Adelheim // Foreign Literature*. – 2004. – No. 10. – pp. 144-148.

15. Slyvynskiy O. Polish version of freedom, or Another view of ourselves [Polskyi variant svobody, abo Inshyi pohliad na nas samykh] / Ostap Slyvynskiy // Ukrainska pravda. – 5.07.2016: <https://life.ppravda.com.ua/culture/2016/07/5/214555/>.

16. Tochman W. No one is obliged to forgive [Nikhto ne zoboviazanyi probachaty] / Wojciech Tochman // BookForum. - 5.10.2023: <https://bookforum.ua/events/767>

17. Tochman W. You ate like a stone [Ty nache kamin yila] / Wojciech Tochman / Translated from the Polish by A. Bondar. - Lviv: Choven. - 120 p.

18. Philosophies of translation. Interview with Andriy Bondar by Justyna Dobush [Filosofii perekladu. Z Andriiem Bondarem rozmovliala Yustyna Dobush] / Andriy Bondar // Zbruch. 30.11.2017. – <https://zbruc.eu/node/73741>

19. Szczygiel M., Tochman W. Reporting is a story about what really happened [Reportazh – rozpovid pro te, shcho vidbulosia naspravdi] / translated from Polish by T. Nazaruk / Mariusz Szczygiel, Wojciech Tochman // Detector Media. – 27.11.2011: <https://ms.detector.media/maister-klas/post/8349/2011-12-27-reportazh-rozpovid-pro-te-shcho-vidbulosya-naspravdi/>.